

Förord

Öar är utrotningshotade samhällen. De som tappar invånare än nästan dubbelt fler än de som ökar sina invånartal. Vad är det för fel på oss?

Är vi inte bobara? Är det dyrt eller billigt att bo på en ö? Är det för många människor under en kort period och för få resten av året? Verkar ön orimligt långt borta, över hav, med färjor? Blir man isolerad på ön? Är klimatförändringarna mer hotfulla när man bor ute till havs? Är vi illa styrda av människor som inte förstår våra förutsättningar?

Det är dags att börja tänka om.

För detta ändamål har bobarhetsverktyget utvecklats. Det är gjort för öar, av öbor, åt öbor. Det är en mätare av vad som är attraktivt på en ö som bostadsort, och vad som saknas. I stor utsträckning gör ni, som bor på en ö, jobbet själva. Ni är era egna forskare och era egna konsulter. Bobarhet är en metod som guidar vanligt folk – öbor – genom en öppen, tydlig och ärlig process. Resultatet kan bli en ögonöppnare för varje litet ö-samhälle.

Verktyget vill visa vad som verkligen är fantastiskt med er ö, men också vad som *inte* är det. Ni kommer att undersöka ert samhälle, indikator för indikator. Vad är viktigt? Är det trygghet och integration? Är det kultur och samarbete? Är det affärsekosystemet, att få styra sig själv? Den goda skolan? Vårlyuset över ett klarblått hav?

Ni måste göra ert varumärke känt, inte som en plats man kan besöka, utan som en plats man kan bo på. Ni är ett attraktivt samhälle, och ni behöver se till att fler trevliga människor får veta det.

Frågorna om öns framtid är desamma som de alltid varit, men svaren är inte desamma. Låt oss hjälpa varandra att hitta dem.

Christian Pleijel

Kökar, juni 2022

Upphovsman till bobarhetsverktyget

The Habitability Handbook – An assessment tool for viable island communities by the [Archipelago Institute at Åbo Akademi University](#) is licensed under [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](#).

Introduktion

Karlby sund, Kökar. Foto Nina Lindfors

Europas små öar

Det finns 2.400 små, bebodda öar utan bro till det europeiska fastlandet. Några ligger långt ute till havs, andra ligger nära kusten. En del finns sjöar, en annan del i skärgårdar. De europeiska öarna är osammanhängande men sammanhörande. Deras sammanlagda yta är 454.753 km², med 19 miljoner invånare – öbor. Om dessa öar vore en nation skulle den vara nummer fyra i storlek i Europa, mellan Spanien och Sverige. I folkmängd skulle den hamna efter Polen men före Rumänien.

Alla ö-samhällen är olika varandra, men framför allt är de olika byar och städer på fastlandet. Geografiskt sett beror det på att de är omflutna av vatten, men socialt och ekonomiskt är olikheterna också stora:

- 1 Små öar har dynamiska befolkningar som tio- och hundrafaldigas under en del av året. En liten ö med 250 bofasta invånare har typiskt 2.500 sommarboende och 25.000 turister. Öns infrastruktur – energi, avlopp, vägar, färjor, Wi-Fi, sjukvård – betjänar ett par hundra personer per dag i januari men flera tusen personer per dag i juli. Det är en utmaning för invånarna på ön, de som "äger" ön, att planera, finansiera och förverkliga hållbara lösningar för ett så dynamiskt samhälle – en "shizotop". Föreställ dig att Manhattan (också en ö men multiansluten till fastlandet) förutom sina 1,6 miljoner invånare en vanlig vinterdag skulle ha ytterligare 16 miljoner invånare en vanlig sommardag, plus 160 miljoner besökare per år varav de flesta just under den heta sommaren.
- 2 Små öar är ekonomiskt sårbara. De är beroende av några få ekonomiska aktiviteter såsom turism och fiske. En nedgång i en av dem kan utlösa en betydande socioekonomisk kris. Det förvärras ytterligare av konkurrensen mellan kategorierna invånare, sommarboende och turister om samma ekosystem.
- 3 Vägen till en ö går över – genom – vatten. Därför varar resan längre än motsvarande sträcka på land. Det ger öar ett "upplevt avstånd" som inte är detsamma som det fysiska avståndet. Med en bil färdas man 70 kilometer på en timme, med en färja färdas man 20 kilometer på samma tid. Det upplevda avståndet till ön blir mycket längre än det fysiska, "verkliga". Väntetider i hamnar, dåligt väder, isar och fullbokade färjor gör resan ännu längre i tid och gör att ön känns än mer avlägsen, vilket påverkar dess bobarhet.

- 4 I små samhällen är marknaden begränsad. Det finns inte så många företag, kunder och samarbetsparter. Det gör det lättare att organisera sig: transaktionskostnaderna är låga eftersom aktörerna ofta känner varandra och vet hur pålitliga de andra aktörerna är. Det gör det också svårare att organisera sig: små samhällen kan ha brist på kompetens, eftersom de högutbildade öborna flyttar till städer på fastlandet med stora arbetsmarknader. Små samhällen har också problem med anonymitet – på gott och ont – eftersom alla känner alla. Gamla och nya intressekonflikter uppstår lätt.
- 5 Små öar är oftast en del av en kommun på fastlandet, som förvaltar och styr öns utveckling och framtid. Av alla europeiska öar är bara två suveräna stater, 32 är regioner, stater eller provinser, 206 är kommuner, och återstående 2.100 öarna är lokalsamhällen med mycket begränsad makt att förvalta sina unika tillgångar, lösa sina unika lokala problem, och planera sin egen unika framtid.

Vad är bobarhet?

Ett hållbart samhälle måste vara bobart för att överleva, att behålla och att utveckla sin befolkning. Om det finns tillräcklig och effektiv logistik har ett ösamhälle de förutsättningar som krävs för att vara bobart: då det kan finnas barn i skolan, gott om arbetsplatser, hus till överkomliga priser, service och trygghet för öborna.

Miljön spelar också en viktig roll för bobarheten. Naturen sätter de yttre gränserna för livet på öarna, oavsett var de ligger, oavsett om det är stormarna på Irländska sjön, värmen i den grekiska skärgården eller Östersjöns låga salthalt som sätter gränsen.

Öbor känner sina egna öar, de är experter på att leva på sin ö. Ni har er vardag på ön, ni känner väl den årliga dynamiken över året. Men vet ni hur ni ska göra ön mer bobart?

Bobarhet omfattar sju områden som innehåller sammanlagt 45 indikatorer. Genom att fokusera på dessa kan ni få fram vad som är viktigast för att folk ska vilja stanna på och flytta till ön. Vilka styrkor kan ni att lyfta fram i er strategi och marknadsföring? Vilka svagheter behöver ni ta tag i för att ön ska bli mera bobart?

Vi vill inte att öar jämför sig med varandra (en omöjlig uppgift – öar är ganska olika). Vi vill att ni ska jämföra er med samhällen på fastlandet, och visa att ön är ett bra alternativ, eller bättre.

Ni, som är öns experter, kan beskriva, analysera och göra en diagnos av er bobarhet. Vi har skapat ett modell som bygger på en enkel men inte ointelligent process. Vissa indikatorer är baserade på fakta, som öns område, antalet invånare och antalet barn i dagis. Men inte ens dessa är okomplicerade utan kräver lokal kunskap. Andra indikatorer behöver kombinera kommunala uppgifter med data från forskning och trovärdiga antaganden som gjorts av en majoritet av öborna, till exempel i en undersökning.

Hur man använder denna handbok

Handboken är skriven för öborna på de 2.400 små öarna i Europa. Vår avsikt är att indikatorerna ska kunna användas på en ö utanför Skottlands kust lika väl som på en ö i Östersjöns skärgårdar, eller på öar i Egeiska havet. Varje indikator beskrivs noggrant: vi motiverar varför den finns, dess definition, hur man beräknar den, samt ger ett exempel på hur en liten europeisk ö har räknat fram sitt värde.

De sju områdena och de 45 indikatorerna är baserade på den första bobarhetsanalysen som gjordes på ön Kökar i Ålands skärgård, i norra Östersjön. Kökars ursprungliga indikatorer har sedan reviderats och skärpts för att kunna tillämpas på i stort sett varje liten europeisk ö. Modellen utvecklades av öbor, för öbor, för att de ska kunna förstå hur deras öar ska bli mer bobara. Det är alltså inte i första hand ett verktyg för forskare, utan för öbor. Mycket av

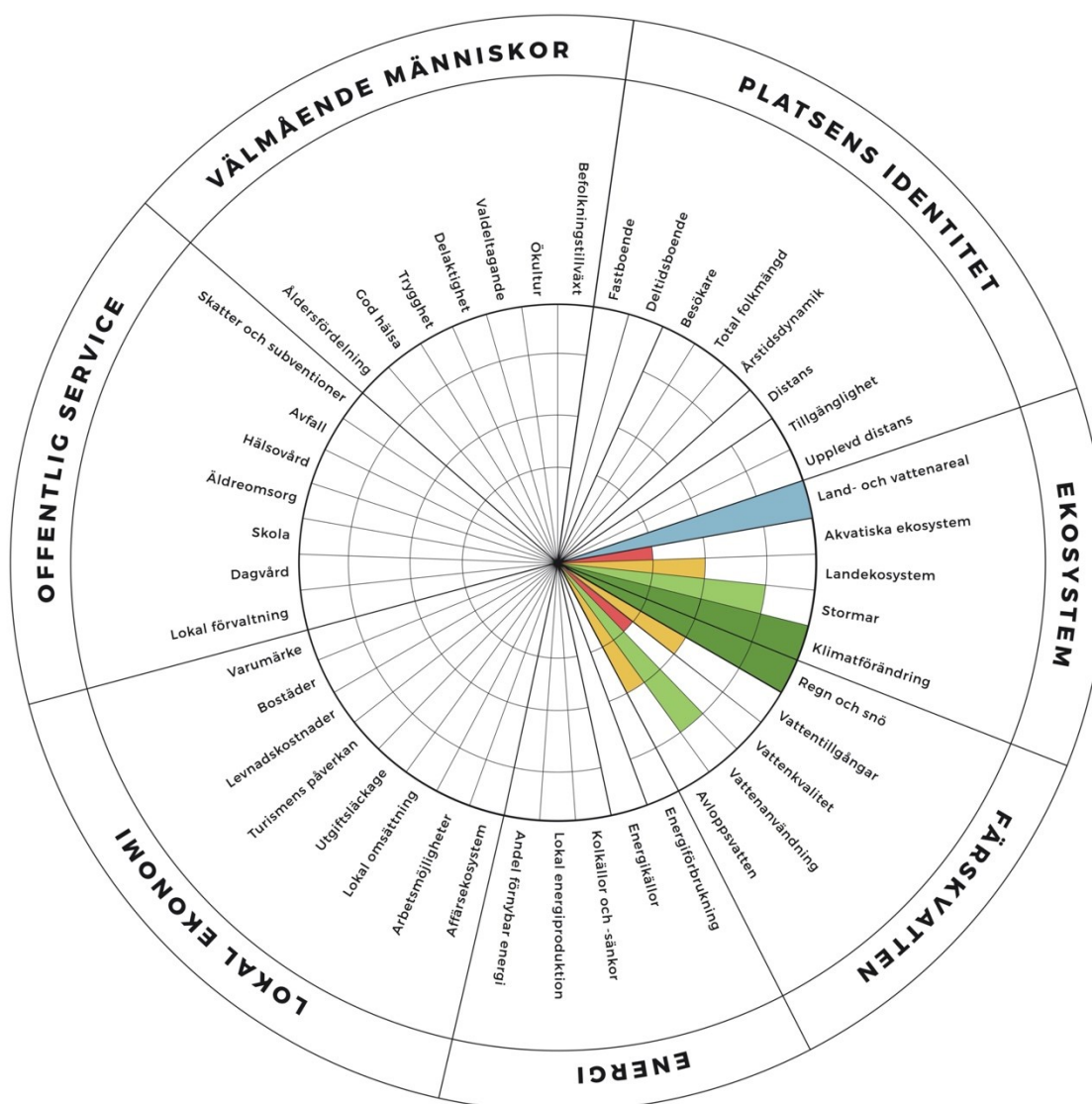
informationen och kunskapen kommer att samlas in genom medborgarforskning, det vill säga öborna är forskare och kommer tillsammans att kunna utvärdera tillståndet på sin ö.

Vi vet att en ö inte är enkel att utforska, beskriva, beräkna, definiera och värdera. En ö kan vara en egen kommun med en huvudö och flera mindre, bebodda öar. Så är fallet med Kökar. I andra fall är det mer komplicerat, som öar med helt liten befolkning, öar utspridda i en skärgård och öar som är utsatta för kraftig påverkan från avfolkning, invandring, krig och katastrofer.

Bobarhetsmetoden är utvecklad för att passa behoven hos små, bebodda öar utan fast förbindelse till fastlandet, i Europa. Den kanske kan vara till nytta i andra landskap, t ex i fastlandets glesbygder och byar – men det är inte meningen. Det är svårt nog att få den att passa alla öar.

De sju områdena och 45 indikatorerna

Vi har samlat ihop de 45 viktigaste, avgörande indikatorerna på hög eller låg bobarhet hos små öar i ett ramverk med sju områden:

Handboken beskriver varje indikator på samma sätt: (a) dess motivering, (b) en definition, (c) hur man gör beräkningen och (d) ett exempel från en europeisk ö. Nästan alla indikatorer kan värderas numeriskt med en skala från 1–4, där 1 (röd färg) står för ett kritiskt tillstånd, 2 (gul färg) är dålig men inte behöver åtgärdas omedelbart, 3 (ljusgrön färg) är bra och 4 (mörkgrön färg) är utmärkt. Några få kan inte ges ett siffervärde (blå) men behövs ändå.

Vissa indikatorer är lätta att förstå och beräkna, medan andra är mer komplexa och kan kräva enkäter, data från forskning eller annan extern hjälp. Vissa behöver en samlad, gemensam bedömning från en kunnig grupp öbor som kan vara barn om det gäller barnfrågor, eller fiskare om det gäller fiskefrågor.

Bobarhetsanalysen steg för steg

Vi tror att bobarhetsprocessen kan delas upp i tolv arbetssteg:

- 1 Bilda en kärntrupp. En bobarhetsanalys är inget någon kan genomföra på egen hand. Arbetet behöver ledas av en grupp om minst två, högst sex, praktiskt orienterade eldsjälar. Kärntruppen kommer att organisera arbetet, lägga upp en realistisk tidtabell och försöka hålla den, samt följa upp och kvalitetssäkra resultaten.
- 2 Sätt upp syfte och mål. Vad är meningen med en bobarhetsanalys just på er ö? Av vilken anledning ska ni använda just denna metod? Beskriv vad som konkret kommer ut i slutet av arbetet. Det är en faktainsamling, inte en åsiktsinsamling.
- 3 Lär känna verktyget. Gå igenom alla indikatorer och gör en preliminär bedömning om alla är relevanta för er ö. Det kan finnas några som inte är av intresse för er att analysera och utvärdera. Om de är fem eller färre kommer det att ha liten inverkan på ert resultat. Viktigt är att ni i kärntruppen är överens om att utelämna dessa indikatorer. I resultatet av analysen motiverar ni kort varför detta görs. Om fler än fem av indikatorerna inte är relevanta eller av intresse för er, bör ni överväga om en den här metoden alls är genomförbar på er ö.
- 4 Gör en preliminär tidtabell – hur länge kommer bobarhetsanalysen att pågå? Vårt råd är att ge det tillräckligt med tid – vi talar ofta om en årslång process.
- 5 Bestäm vem ni ska lägga fram resultatet av analysen för: det lokala ö-rådet? Kommunstyrelsen? Regionen? Den som bidrar med finansiering? Meddela denna mottagare redan nu att så ska ske och varför ni gör det här.
- 6 Gör en budget och skaffa finansiering. Själva bobarhetsmetoden kostar ingenting, den utvecklades på Kökar med stöd från EU. Det kan dock behövas lite medel till projektgruppen – speciellt om en projektledare ska hålla ihop processen (vilket är lämpligt). Ni ska organisera workshops och kan behöva lokaler som man måste betala för, kanske behövs också lite kaffe och tilltugg. Ni kan behöva ett litet kontorsutrymme, en dator och en telefon. Kommunikation kostar pengar, oavsett om den är tryckt eller digital. För vissa indikatorer kanske ni vill ha några externa eller interna experter som ska ha betalt.
- 7 Bjud in öborna till ett öppet möte. Det är en viktig åtgärd för att få alla ombord, för att förklara metoden och för att presentera kärntruppen. Bobarhetsprocessen ska vara öppen, transparent och inkluderande. Eftersom den bygger på medborgarforskning bör så många öbor som möjligt tycka det är intressant, viktigt och värdefullt. De allra flesta människor kan bidra med värdefulla kunskaper som behövs när informationen från de olika indikatorerna samlas in och sammanställs. Det kan vara barn, nyinflyttade, företagare, pendlare deltidboende, jägare, lokala politiker, bönder och lokala organisationer. I vissa fall behövs gruppträffar, ibland intervjuer och ibland samlas data bäst in genom enkäter.
- 8 Lär ut vad bobarhet är, vilka steg kommer att vidtas, hur lång tid det tar, hur alla kan engagera sig, vad som kommer att krävas av dem och vad slutresultatet blir. Detta är viktigt för att alla ska känna sig trygga och inkluderade i processen. Det finns filmer och exempel på bobarhets-webbplatsen och du kan få stöd från Åbo Akademi.
- 9 Starta arbetet. Organisera, delegera, informera och håll koll. Detta är det stora och mest tidskrävande steget. Det är upp till dig i vilken ordning du arbetar med områdena och indikatorerna men bäst är nog att ta dem i samma följd som i handboken, där vi börjar med grundfakta om ön och miljöförhållandena. Det är klokt att börja med område 1 – platsens identitet, därför att de första indikatorerna som definierar er ö är lätta att få tag på och

samtidigt väcker nyfikenhet eftersom de ger ett nytt sätt att se på gamla fakta. Ni kan då göra snabba framsteg och känna att ni är på väg. Nu kan ni börja fördela arbetet: vem gör vad? Dela upp arbetet i flera mindre team, ett per område. Obs om ni gör intervjuer och undersökningar, är det möjligt att slå samman ifrågeformulär för flera indikatorer. Försök att sätta samman teamen så blandat som möjligt, för bästa resultat. Håll processen öppen och transparent. Lyssna på öborna, håll alla delaktiga och informerade med öppna mötestillfällen eller information på sociala medier öppna för alla intresserade. Kärntruppen behöver också kontrollera att all data för alla indikatorer är korrekt insamlade och beskrivna och att alla informationskällor är dokumenterade. Det gör resultaten trovärdiga.

10 Dokumentera ert resultat. Efter att ha arbetat igenom alla sju områden och 45 indikatorer har ni en komplett bild av hur bobar er ö är. Värden 1-4 på indikatorerna ger en tydlig och färgstark bild av nuläget. Ni kan se de starka sidorna av ert ösamhälle: vilka indikatorer är gröna? Ni kan också se de röda, era svaga punkter. Är de alla – både styrkor och svagheter – förväntade och kända sedan tidigare? Blev ni överraskade? Skriv en slutrapport med en sammanfattning..

11 Presentera resultatet för öborna och komplettera åtgärderna med deras synpunkter.

12 Lägg fram resultatet av analysen för den myndighet som ni bestämde och bokade i steg 5.

Hur allt började

Hittills (augusti 2022) har bara en ö genomfört en bobarhetsanalys: Kökar, en av sexton kommuner på Åland, Finland, i norra Östersjön. Kökar kommun ingick i ett Interreg Central Baltic-projekt, *Coast4Us*, från 2018 till 2020. Syftet var att utvärdera ösamhällets hållbarhet. Projektet engagerade en majoritet av öborna: 130 av öns 230 bofasta invånare deltog aktivt i arbetet. Dessutom engagerades studenter från universitet och ett par konsulter i arbetet.

Projektet fastnade dock halvvägs. Mallar och metoder för att mäta hållbarhet saknade instrument och mått som var användbara på en liten ö. Kökars förutsättningar blev inte rättvist och tydligt behandlade såsom den skeva befolkningsdynamiken, det upplevda avståndet, den lokala bruttoprodukten eller vikten av en diaspora. Om Kökar fanns heller inte tillräckligt med de data som behövdes, eller så kunde data inte användas eftersom det var för lätt att känna igen individer. Hållbarhet verkade alltför krångligt, på fel skala för en liten ö, med för stora frågor som öborna inte kan påverka själva.

Istället föddes begreppet bobarhet. Öborna på Kökar menar att en ö måste vara bobar innan den kan bli hållbar. Att vara bobar är att vara ett bra val för bosättning, det gäller både dem som är födda på ön och dem som kan bli nya invånare. Bobarheten är som bäst med en blandad befolkning av alla åldrar, kön, ursprung och åsikter. En bobar och livskraftig ö är den viktigaste förutsättningen för att samhället ska vara långsiktig hållbart.

Under många möten, föreläsningar, workshops, nämndmöten och styrelsesammanträden utvecklade Kökar-samhället fyrtio indikatorer på bobarhet. Fastän det var öborna själva som gjorde jobbet blev de överraskade av resultatet, som ledde till planer och åtgärder för att göra Kökar ännu mer bobart. Bobarhetsrapporten antogs av kommunstyrelse och fullmäktige som ett stöd för det fortsatta hållbarhetsarbetet på Kökar <https://www.kokar.ax/bobarhet>.

Kökars bobarhetskoncept väckte intresse. Det kom många frågor till Christian Pleijel, som är upphovsman till och frontperson i bobarhetsprocessen på Kökar. Han kontaktade då hösten 2020 Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi för att diskutera ett samarbete kring bobarhet.

Det ledde till att Åbo Akademi våren 2021 organiserade en internationell distanskurs i bobarhet. Kursen fick över 30 deltagare från tolv europeiska öar och flera öexperter – forskare, politiker och borgmästare – som föreläsare. Engagemang och återkoppling från både studenter och föreläsare ledde till att konceptet reviderades och utvecklades vidare.

Hösten 2021 startade arbetet med att skriva en handbok för metoden. Samtidigt fick Skärgårdsinstitutet medel för ett projekt där begreppet bobarhet integreras i utvecklingen av ett nationellt nätverk på gräsrotsnivå för öar och kustnära landsbygdsområden i Finland.

I juni presenterades bobarhet vid en internationell ö-forskarkonferens. Den mötte stor uppskattning och fick starkt bifall.

På Åland har ett bobarhetsprojekt just startat, och metoden håller på att översättas till kroatiska och grekiska för användning på Medelhavets öar.

Det är ett team bestående av Christian Pleijel, Pia Prost och Cecilia Lundberg som med hjälp av många öbor och öexperter runt om i Europa har vidareutvecklat bobarhetsmodellen till sin nuvarande form.

Pia Prost, Cecilia Lundberg och Christian Pleijel